

Ortadoğu'da İki Otoriter Lider Örneği Üzerine: Cemal Abdünnasır ve Ayetullah Humeyni

Selim Öztürk*

Öz

Bu makale, öncelikle dünyada ve Ortadoğu'da liderlik örnekleri ve türleri üzerinde durarak uluslararası ilişkilerde liderliğin karar alma süreçlerine ne ölçüde etki ettiği üzerine değerlendirmede bulunur. Ortadoğu'daki liderlik üzerinde durulduktan sonra Ortadoğu'ya ve dünya siyasetine damgasını vurmuş olan iki lider profili seçilmiştir. Arap dünyasında önemli bir yeri olan Cemal Abdünnasır ve İslam Devrimi ile hem Ortadoğu hem de dünya siyasetine damga vurmuş olan Ayetullah Humeyni'nin liderlik özellikleri, yönetim şekilleri, iç politika ve dış politikadaki önemli kararları ve siyaset tarzları üzerine odaklanılmıştır. Her iki liderin genel karakteristik özellikleri ve siyasi biyografileri üzerinden liderlik etme yöntemleri incelendikten sonra sonuç bölümünde de karşılaştırmalı analizleri yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma seküler ve milliyetçi bir Arap lider ile İslamcı –Şii bir İranlı liderin Ortadoğu siyasetinde edindikleri yeri ve Ortadoğu siyasetine katkılarını detaylı bir şekilde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu siyaseti, İslam Devrimi, Cemal Abdünnasır, Ayetullah Humeyni, Liderlik.

The Two Authoritarian Leader Cases in The Middle East: Gamal Abd al Nasser and Ayatollah Khomeini

Abstract

The article focuses on the leadership types in the world and the Middle East and evaluates in what extent the leadership made an impact on the decision making processes in international relations. After the brief review on the leadership in the Middle East, the two leader profiles who made a great impact on the Middle East and world politics are picked up for a review. The study focuses on the leadership features, governing methods, the crucial decisions in internal and foreign politics and political views of Gamal Abd al Nasser, who has an important place in the Arab world; and Ayatollah Khomeini, who made a great impact on both Middle East and world politics by the Islamic Revolution. The article tries to make a comparative analysis in the conclusion part after reviewing the leading methods through both leaders' characteristics and political bibliographies. The study reviews the importance of Arab nationalist and secular leader and Islamist Shi'ite leader in the Middle Eastern politics and their contributions to the Middle East policy in detail.

Keywords: the Middle East policy, the Islamic Revolution, Gamal Abd al Nasser, Ayatollah Khomeini, Leadership.

*Dr. Öğretim Üyesi | Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü | selim.ozturk6@pa.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3629-0989 | DOI: 10.36484/liberal.654797
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 97, Kış 2020, ss. 67-87.
Gönderim Tarihi: 2 Ocak 2020 | Kabul Tarihi: 17 Mart 2020

Giriş: Dünyada ve Ortadoğu'da Liderlik

Realist teoriler ve devlet merkezli yaklaşımlar bizlere dış politikada ve uluslararası meselelerde devlet aygıtını temel alan ve kararların da sadece bu aygıt tarafından verildiği vurgulayan bir anlatım sunmaktadır. Fakat realist teorilerin dış politikada ve uluslararası meselelerde devleti merkeze alarak sundukları açıklama devletlerin karar alma sürecinde bu kararları nasıl ve ne şekilde aldıkları konusunda bir fikir beyan etmemektedir. Devlet ve devlet kurumlarının, gücün ve karar alma mekanizmalarının tek kaynağı olduklarını iddia etmek tek başına yeterli olmamakta; devlet dışı örgütler (NGOs), çok uluslu şirketler ve düşünce kuruluşları da bu sürecin bir parçası olarak rol oynamaktadırlar (Çelik, 2018: 1030-1035). Bir de bunların yanında bireysel aktörlerin öne çıktığını görmekteyiz. Bu konuda bireysel aktörler olarak devlet liderlerinin politika kurgulaması ve devletlerin faaliyetlerinde yönlendirici rol oynamaları üzerinden yapılan açıklamalar uluslararası meselelerin açıklanmasında daha detaylı ve açıklayıcı bir yöntem sunmaktadır (Scaddan vd, 2015: 45).

Realizm, rasyonel aktör olarak sembolik devleti görmekte fakat liderlerin de karar alma süreçlerinde nasıl etkin olduğuna ve önemli ölçüde rol aldığına yönelik açıklama getirememektedir. Bu konuda Valerie Hudson dış politikanın inşasının ve oluşumunun devletten ziyade bireysel karar alıcılara dayandığını iddia etmektedir. Buradaki karar alıcılardan kasıt liderler yani devlet başkanlarıdır. Devlet burada soyut bir aygıt olarak algılanmaktadır ve asıl devlet meselelerinin belirleyicileri liderler, onların yakın ekipleri ve yine bazı liderlik çeşitleri temel alındığında ise bürokratik kadrolardır (Krasno, 2015: 1-3). Liderlerin karar alma becerileri ve süreçlerine bahse konu liderlerin kültürel özellikleri, kişilikleri, iç politikadaki gelişmeler, inanç sistemleri, karakterleri, biyografileri, dünya görüşleri, motivasyonları, geçmiş eğitim durumları ve ideolojileri etki etmektedir (Neack, 2008: 50).

Liderlerin kişilikleri, geçmişleri, karakteristikleri, eğitimleri, dünya görüşleri çerçevesinde şekillenen açık veya kapalı fikirli olmaları da liderlerin karar alma becerileri üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin düşman kavramını zihinlerinde klişeleştiren liderler genellikle kapalı fikirli olmakta ve karşı tarafın kapasitesini ve motivasyonlarını da anlamakta güçlük çekmektedir. Bu durum liderler açısından karar almayı olumsuz etkilemekte ve yıkıcı sonuçlara yol açmaktadır (Krasno, 2015: 5). Liderin kişiliğinin nasıl şekillendiğini analiz etme noktasında pek çok görüş mevcuttur. Bunlardan en ilginç olanı Fred Greenstein'a aittir. Greenstein liderin kişiliğinin şekillenmesine doğuştan getirdiği özellikler, erken çocukluk dönemi ve hayat tecrübelerinin bir anlamda etkide bulunduğunu belirtmektedir (Krasno, 2015: 11). Örneğin

lider kişilik elit veya monarşik bir hanedan çevresinden mi gelmektedir yoksa orta alt sınıflardan bir birey olarak koşulların kendisini yükseltmesine bağlı olarak mı liderlik koltuğuna oturmuştur. Orta alt sınıflardan gelen liderlerin daha ziyade statükoya uymadıkları ve statükoyu bozucu yönde karar aldıkları ve siyaset güttükleri görülmektedir. Özellikle Ortadoğu coğrafyasında bu tür orta alt sınıf sosyo-kültürel altyapılardan gelen liderlerin önemli değişikliklere ve devrimlere imza attıkları görülmektedir. Çünkü bu tür liderler içinde buldukları toplumun kaynama ve patlama süreçlerinde bizzat kendi toplumlarının bir parçası olarak o toplumun içinden gelip, ardından toplumun liderliğini üstlenerek yönlendirmişlerdir.

Genelde uluslararası ilişkilerde liderlerin dünya görüşlerine baktığımızda realizm, liberalizm ve Marksizm'in öne çıktığını görürüz. Yakın döneme de baktığımızda özellikle Soğuk Savaş döneminde ideolojilerin şekillendiği liderlik tiplerinde bu üç dünya görüşünün liderleri karakterize ettiğini söyleyebiliriz. ABD Başkanları liberal dünya görüşüne sahip liderler olarak karşımıza çıkarken diğer yandan Sovyet Rusya ve Demir Perde ülkelerinin liderleri ise Marksist dünya görüşünün şekillendirdiği liderler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Örneğin Küba Krizinde Henry Kissenger'in dünya görüşü ve kişisel tecrübeleri, ulusal çıkarları korumak için tek yolun totaliteryanizme karşı durmak ve yaklaşan bir tehdidi güç kullanarak engellemek olarak liderlik özelliklerine yansımıştır. Kissenger bu tarz liderlik özelliği ile realist bir lider profili çizmiştir (Neack, 2008: 49-50). Ancak her iki ideolojik lider tipinin de zaman zaman realist dünya görüşünü yansıtan özellikler sergilediğine de şahit oluruz. Örneğin Küba Krizinde Nikita Krushchev ve John F. Kennedy dünya yıkıcı bir nükleer savaşın eşiğindeyken diplomasi ile sorunu çözme yönünde gösterdikleri tavır her iki ülkenin de çıkarlarına hizmet eden realist bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü krizin önlenmesi hem SSCB'nin hem de ABD'nin ulusal çıkarlarının korunması açısından önemli bir hamledir.

Liderlerin kişiliklerinin yanında inanç kurguları da liderlik özelliklerini etkileyen başka bir faktördür. İnanç kurgularından kasıt bir liderin zihninde şekillenen imaj ve algılar olarak adlandırılmaktadır. Örneğin düşman imajı ve algısı, liderin zihnindeki inanç kurgusunun şekillendirdiği bir etmendir. George W. Bush ve Tony Blair'ın zihinlerinde Saddam Hüseyin hep şüpheli bir düşman örneğini oluşturmuştur. Saddam Hüseyin ile ilgili bu iki batı liderinin nazarındaki şüpheler bir süre sonra abartılacak düzeye yükselmiş, Irak'ın nükleer silah yapmaya çalıştığı veya Usame bin Ladin ile ilişkisi olduğu gibi abartılı şüphelerin duyulmasına kadar varmıştır. Hem George W. Bush hem de Tony Blair aynı zamanda kendilerini uluslararası meseleleri kontrol etme noktasında tek yetkili güç olarak görme ve uluslararası normlara, görüşlere

ve bilgiye karşı da duyarsız hareket etme gibi alışkanlıklara da sahiptirler (Neack, 2008: 64). Bu da bilindiği üzere Afganistan ve Irak müdahalelerini kaçınılmaz kılmıştır.

Dünyada liderlik tipleri kategorize edildiğinde literatürde birbirinden farklı şekilde kategorizasyonlar görülmektedir. Örneğin Jean Krasno'ya göre genellikle Ortadoğu'daki lider tipleri için demokratik olmayan toplumlardaki otoriter lider tipi modeli ismi verilmiştir. Bunlara örnek olarak da Saddam, Nasır ve Kaddafi'yi göstermiştir. İkinci model olarak demokratik toplumlardaki otoriter lider modeli iddiasında bulunmuş ve buna da Margaret Thatcher ve Golda Meir'i örnek göstermiştir. Angela Merkel, Benazir Butto ve Gorbaçov'u da üçüncü bir model olan esnek ve pragmatik lider modeline örnek olarak göstermiştir. Son ve dördüncü model olarak da delegatif yani temsilci lider modeli dediği Kofi Annan ve Nelson Mandela gibi liderleri örnek gösterdiği modeli sunmaktadır. Otoriter liderleri kontrolü tamamen ellerinde toplamaya çalışan ve kesintisiz itaat talep eden bireyler olarak tanımlamakta ve detaylara karşı obsesif, düşünce sistemlerinin de dogmatik olduğunu savunmaktadır. Delegatif liderleri daha ziyade halk nezdinde imaj oluşturma ve makamlarının imkânlarından ve fırsatlarından yararlanarak bir şekilde denge politikası ile yönetme eğiliminde oldukları savunulur. Bu tip liderler yönetime sahip olma, gücü ellerinde toplama ve detaylarla boğuşma konusunda daha az isteklidirler. Genellikle danışmalarının tavsiyeleri doğrultusunda hareket edip yönlendirilmeye de açık liderler olarak görülürler. Pragmatik liderler ise yeniliğe açık, açık fikirli, sorunları idare edebilme yetileri olan, astlarını dinleyebilen, farklı ve faydalı fikirlere değer veren, salt bir ideolojinin gereklerinden ziyade politikasına hangisi daha çok yararsa ona yönelebilen liderler olarak görülebilir. Krasno bunların yanında kaotik lider modeli diye farklı bir lider tipolojisi de önermektedir. Kaotik lider tipi kendine aşırı güvenen, başına buyruk, karar alma sürecinde çok farklı ve ani değişiklikler gösterebilen lider tipleri için kullanılmaktadır (Krasno, 2008: 1-2). Son dönemlerde Donald Trump'ın dış ve iç siyasette ABD'de attığı bazı adımlar kaotik lider tipinin tanımına giren benzerlikler arz etmektedir. Başkan Trump kendine aşırı güvenin yanında dış politikada da aşırı zikzaklar yapmakta ve sık sık görüş değiştirmektedir. Tabii ki Trump'ın çikara dayalı sert realist siyasetini de yabana atamayız.

Bu tür tanımlamaların yanında otoriter tanımlamasından ziyade predominant lider tanımı ile farklı bir liderlik tipolojisi de literatürde yer almaktadır. Predominant lider, hassas ve hassas olmayan predominant lider olarak iki farklı türde incelenmektedir. Hassas predominant lider diplomasiyi ve işbirliğini öne çıkaran ve çevresinin tavsiyelerini de dikkate alan bir yaklaşım sergilerken, hassas olmayan predominant lider ise dış etkilere açık olmamak-

la birlikte sadece kendi kişisel bilgi ve tecrübesine dayalı siyaset izlemeyi tercih eder (Neack, 2008: 67).

Literatürü araştırdığımızda bu tür pek çok liderlik kategorizasyonları ve sınıflandırmaları görebilmemiz mümkündür. Bu tür sınıflandırmalar daha da artırılabilir. Ancak bizim çalışmamızda lider türleri Ortadoğu'daki örnekleri ile açıklanacağı için Ortadoğu'daki lider modellerine de değinmemiz daha doğru olacaktır. Ortadoğu coğrafyasının genel özellikleri dikkate alındığında bölgedeki tarihsel ve sosyal gerçeklikten bağımsız olarak kurulan devletlerin halk nezdinde karşılığı ve meşruluğu olmayan iktidarlarında otoriterliğin, liderlerin vazgeçilmezi olduğunu görmekteyiz (Tinas, 2019a: 145). Otoriteryanizm Ortadoğu'da sadece Türkiye ve İsrail gibi Batı demokrasileri ile iç içe olan bu iki ülkede pek fazla görülmemektedir. Bunlar dışında Ortadoğu'daki tüm Arap ülkeleri ve İran'da seküler veya dinci otoriterlik modelleri görülmektedir. Hatta İran'da devrim sonrası toplumun tüm kesimlerine kadar kontrolcü ve şekillendirmeci bir tarzda nüfuz eden İslami Cumhuriyet rejimi totaliteryanizm özelliği dahi göstermektedir. Bir dönem milliyetçilik, sosyalizm ve sekülerizm gibi ideolojilerin önemli ölçüde şekil verdiği Baas yönetimindeki Arap devletlerinin liderleri tamamen körü körüne ideolojik liderlere sahiptirler. Buna mukabil Körfez monarşilerinin liderlerinin ise daha pragmatik ve esnek oldukları görülmekte olup monarşilerin bölgesel gelişmelere daha rahat uyum sağladıkları söylenebilir (Tinas, 2019b: 262-263). Özellikle de Batı ile işbirliği konusunda oldukça esnek ve çıkar odaklı ilişkiler kurmuşlardır. Özellikle Suudi Arabistan'daki monarşik liderler güçlerini ve meşruiyetlerini hem dini yapıdan (Vehhabilik) hem de petrole dayalı ekonomiden almaktadırlar. Bunun yanında ABD'nin askeri ve diplomatik şemsiyesi de, kralın gücünü ve meşruiyetini aldığı diğer bir kaynaktır diyebiliriz. Körfez'in monarşileri ise hem doğal kaynaklar hem de Batı'nın (önce İngiltere ardından ABD) desteğini alarak meşruiyet elde etmektedirler. Çalışmada sadece Ortadoğu'da değil aynı zamanda tüm dünyada ses getirmiş ve dünya politikasının gidişatına etki etmiş Ortadoğulu lider örneklerinden iki tanesinin incelenmesi öngörülmüştür. Bunlardan biri otoriter ve ideolojik bir lider figürüne örnek olan Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnasır'dır. Nasır, hem Arap milliyetçiliği hem de Arap sosyalizminin öncül ismi olarak ideolojik bir lider karakteri olarak öne çıkmakta hem de başlattığı askeri darbe geleneği ile tüm Ortadoğu'da askeri lider modelinin öncüsü olmakla ayrı bir öneme sahiptir.

Bunun yanında incelenecek diğer önemli bir lider figürü de İran İslam Devriminin lideri Ayetullah Humeyni'dir. Humeyni ise meşruiyetinin kaynağını İslam'dan alan ve dini politikleştirerek 2500 yıllık monarşi sistemine son veren bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda dini otoriter

bir rejimin kurucusu olup, kendi siyasi fikirlerini ideolojik anlamda formüle ederek tüm Ortadoğu'ya yayma siyasetini de kurgulayan bir dini-siyasal kuramcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki lider örneğinin biyografisi, liderlik özellikleri, aldıkları önemli siyasi ve diplomatik kararlar ayrıntılı bir biçimde çalışmada incelenmiştir.

Cemal Abdünnasır: Arap'ın Yükselen Gür Sesi

Cemal Abdünnasır belki de son dönem Arap dünyasının hafızasında en fazla yer bırakan lider olarak tarihe geçmiştir. Nasır 1950 ve 1960'lı yıllarda dünyada Sovyetlerin de etkisiyle sosyalizm dalgası dünyayı sarsarken Cemal Abdünnasır da sosyalist söylem ve siyaset tarzı ile önce Mısır ve ardından tüm Arap halklarına bir nevi umut olarak doğmuştur.

Nasır 1918 yılında İskenderiye'de doğar. Ailesi oldukça yoksul olan Nasır, ismini bölgede İngilizlere karşı Birinci Dünya Savaşında başarılı direnişi ile duyuran Cemal Paşa'dan almıştır. Aynı şekilde Nasır'ın ardılı olan Enver Sedat da adını Enver Paşa'dan almıştır. Bu isimler, İttihatçı kadroların Arap âleminde ne denli etkili olduğunun ve bilinenin aksine sevildiğinin de göstergesidir. Ya da diğer bir ifadeyle Lübnan, Suriye ve Hicaz'daki nefretin aksine Mısır'da İttihatçılara yönelik sempati duyulduğunun göstergesidir de denilebilir. Ailesinin imkânları onu okutmaya yetmediği için Kahire'deki akrabalarının yanına giderek orada eğitim almaya başlar. Önce hukuk fakültesine başlamasına rağmen imkânsızlıklar nedeniyle Kraliyet Askeri Akademisine geçiş yaparak asker olmayı tercih eder. 1939 yılında da akademiden mezun olup subay olarak göreve başlar (Çağılıcı, 04.05.2018).

Nasır orta alt sınıflardan geldiği için bu kesimin de bir nevi sözcüsü ve temsilci konumunda olmuştur. 1948 yılında Arap -İsrail Savaşının başlamayınca arkadaşlarıyla birlikte cepheye koşan Nasır, savaşın hezimet ile sonuçlanması neticesinde büyük bir şok ve travma yaşamıştır. Bu durum Arap subayların milliyetçileşmesine sebebiyet verirken savaştaki hezimetin sorumlusu olarak da Kahire'deki monarşi rejimini görmeye başlamışlardır. Kral Faruk'un İngilizlerle olan yakın ilişkisi ve monarşik rejimin temsil ettiği Batı ile iyi geçinme, Batıya özenme ve taklitçi Batılılaşma ve modernleşme politikaları, 1948 Savaşından sonra ordu içerisinde monarşi karşıtı ve Arap milliyetçisi fikirleri benimsemiş aktörlerin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Podeh ve Winckler, 2004: 3, 13). 1952 yılında Nasır ve arkadaşlarının başını çektiği Hür Subaylar Hareketi askeri bir darbe ile Kral Faruk rejimini devirmişlerdir. Cemal Abdünnasır albay rütbesinde olması hasebi ile ilk önce cumhurbaşkanlığına General Necip getirilmiştir. Fakat Necip tam olarak

Arap milliyetçi-sosyalist diktatörlüğü kavramını idrak edememiş ve monarşinin ortadan kaldırılmasını da problemlili gören bir kişi olmasından dolayı fikirsel anlamda Nasır ve ekibi ile uyuşmazlık içine düşmüştür. Kısa süre sonra 1954 yılında Necib bir iç darbeyle alaşağı edilerek ev hapsine zorunlu tutulmuştur (Çağılıcı, 04.05.2018).

Nasır'ın Popülizmi

Cemal Abdünnasır'ın gerek ordu, gerek Devrimci Komuta Konseyi ve gerekse halk nazarında itibari o kadar kuvvetlidir ki süreç doğal olarak onun liderliği ile sonuçlanmıştır. Nasır'ın iktidarı; karizmatik liderlik, otokratik yönetim, kitlelerle monarşi döneminde görülmemiş olan direk temas ve sosyalist-milliyetçi bir retoriğin kullanımının toplamı olarak formüle edilebilir (Podeh ve Winckler, 2004: 2, 5, 16-17). Nasır'ın siyasal kişiliği aynı zamanda modernizasyon ile de özdeşleşmiştir. Mısır toplumunun Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan beri süregelen modernleşme serüveninin devamı Nasır ile birlikte olmuştur. Hatta bazı literatüre göre Nasırizm, Kavalalıların başlattığı reform hareketlerinin modern versiyonu olarak görülmüştür (Podeh ve Winckler, 2004: 2-3).

Nasır, klasik manada popülist bir lider olarak isimlendirilebilir. Popülizm modernleşmenin sanayileşme ve şehirlileşme ile birlikte yaşandığı toplumlarda görülen bir akımdır. Mısır, Kavalalılar döneminde modernleşme sürecinin içerisine girmiştir. Daha sonra İngiliz desteği ile bu modernleşme uzun bir süre devam edecektir. Cemal Abdünnasır da modernleşmenin bir ürünü olarak Mısır siyaset sahnesine askeri darbe yoluyla girecektir. Nasır, askeri darbe ile iktidara gelmesine rağmen kitlelerin desteğini çekme ve kazanma yolunda oldukça başarılı olmuştur.

Nasır'ın en önemli popülist özelliği geniş halk kitleleri ile direk temas kurabilmesidir. Mısır halkı Krallık döneminde bu türden liderlere alışkın değildirler. Kavalalı monarşisi daima halk ile belirli bir mesafe halinde olmuş hatta halkın dilini bile konuşmamıştır. Nasır ise sıradan bir insan imajı çizmiş, Mısır halkı ile duygusal bir ilişki tesis etmiştir (Podeh ve Winckler, 2004: 5, 16-17; Vatikiotis, 1978: 169). Nitekim Nasır, 1967 Savaşı yenilgisinden sonra istifa etmeye kalktığında Kahire sokaklarına milyonlar dökülmüş ve Nasır'ın istifasını geri çekmesine neden olmuştur (The Telegraph, 26.10.2001). Nasır'ın konuşmaları mütemediyen vaatler, sözler, sosyalizm söylemleri altında eşitlik ve ilerlemeciliğe atıflarla doludur. Fakat bu tür vaatlerin hiçbirisi gerçekleşmediği gibi 1967 yılında İsrail karşısında uğranan hezimet ile umutlar tamamen çökmüştür (Podeh ve Winckler, 2004: 16; Ajami, 1981: 34).

Arap Âleminin ve Üçüncü Dünya'nın Kahramanı

Nasır ve Hür subaylar, 1948 İsrail yenilgisini askeri rejimlerini kuvvetlendirebilmek amacı ile etkin biçimde kullanmışlardır. 1954 yılında Nasır'ın da zorlaması ile İngiltere'nin Mısır'dan çekilmesi Nasır'a anti-emperyalist duruşunda büyük bir prestij kazandırmıştır. Nasır, anti-emperyalizm ve anti-kolonyalizm yolunda ilk kazanımını bu olayla elde etmiştir. Ardından gelen Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi olayı ile de Arap dünyası üzerinde büyük bir prestij elde etmiştir. Bunun üzerine İngiltere, İsrail ve Fransa Mısır'a müdahale girişiminde bulunmuşlar, fakat ABD ve Sovyetler, Ortadoğu'daki dengeleri sağlamak adına bu üç devlete müdahaleyi durdurmaları konusunda uyarı vermişlerdir. Sonuç olarak İngiltere, Fransa ve İsrail, kanal bölgesinden çekilmek zorunda kalmışlar ve bu durum bir anlamda Nasır'ın zaferi olarak algılanmıştır. Nasır, Süveyş zaferi ile emperyalizme karşı ikinci büyük zaferini kazanmış ve Arap halkları nezdinde de gücü ve etkinliği bir kat daha artmıştır. Artık Libya'dan tutun da Beyrut'un sokaklarına kadar her yerde Nasır'ın ismi büyük bir kahraman olarak anılmakta ve "halkın adamı" olarak bilinmektedir (Podeh ve Winckler, 2004: 18; Vatikiotis, 1978: 236; Ajami, 1981: 93).

Nasır'ın Kahire'deki ünü ne kadar fazlaysa aynı şekilde Beyrut, Bağdat ve Şam'daki popülaritesi de o kadar çoktu. Arap halkları için adeta bir kurtarıcı konumuna gelmiştir. Emperyalizme, kolonyalizme, işsizlik, ekonomik sıkıntılar ve monarşi rejimlerinden kurtuluş için Nasır adeta bir kahraman olarak görülmüştür. Fakat Arap halklarının bu beklentileri bir süre sonra hayal kırıklığı ile sonuçlanacaktır. Çünkü Nasır'ın Arap âleminde bu türden sosyalist bir devrimi ve transformasyonu gerçekleştirecek reel anlamda gücü ve yetkinliğinin olmadığı görülecektir (Vatikiotis, 1978: 244-247, 330). Ancak Nasır'ın hitabetinin kuvvetli olması ve sosyalist literatürü söylemlerinde ve hitaplarında çok iyi bir şekilde kullanıyor olması kalabalıkları kısa süreliğine de olsa ikna edebilmesinde önemli rol oynayacaktır.

Nasır'ın Arap dünyasında ve Ortadoğu'da bu derece etkinlik sağlamanın bir sebebi de halka sık sık hitap ettiği Kahire merkezli Arab'ın Sesi Radyosunun başarısıydı. Süveyş Kanalı'nın işgalinde İngilizler ilk önce bu radyo istasyonunu bombalamışlardır. Sebebi de halkın moralini ve mobilizasyonunu kırmaktır (Vatikiotis, 1978: 275). Nasır'ın halka karşı hitabet dili oldukça yalın ve öğretici bir tarzdadır. Köylüler ve işçiler onu dinlerken hem aydınlanıyor hem de siyasal bilinç kazanıyorlardı (Vatikiotis, 1978: 272-273; Podeh ve Winckler, 2004: 17).

Nasır'ın Bağdat Paktına karşı siyaseti ve tavrı, Çekoslovakya ile silah anlaşması, Eisenhower Doktrininin reddi, Birleşik Arap Cumhuriyetinin 1958 yılında kurulması, Sovyetlerin Ortadoğu politikalarına uyumlu bir siyasetin izlenmesi gibi gelişmeler Nasır döneminin ABD ve Batı karşıtı politikalarının örnekleri olmuştur. Sovyet mühendisleri ve sermayesinin yardımıyla inşa edilen Asvan Barajı, Nasır'ın emperyalist Batı'ya karşı kazandığı zaferin de adeta sembolü olmuştur. Nasır bu tür sembollere inanılmaz önem atfetmiştir. Ona göre Nil üzerine inşa edilmiş en büyük baraj olma özelliğine sahip bu yapı, Mısır'ın bağımsızlığını ve özgürlüğünü temsil ediyordu (Podeh ve Winckler, 2004: 17-18).

Nasır pragmatik bir lider özelliği de göstermekteydi. Nasır dönemini incelediğimizde 1952-1967 arasını üç devreye bölebiliriz. Bunlardan ilki 1952-1954 Mısır milliyetçiliği dönemi, 1954-1961 pan-Arabizm dönemi ve 1961-1967 Arap sosyalizmi dönemi olarak özetlenebilir. Hem kendi halkını hem de Arap halklarını mobilize edebilmek amacı ile yeri gelmiş pan-Arabizm'i, yeri gelmiş Arap sosyalizmini kullanmıştır. Diğer bir ifade ile Nasırizm ideolojik bir fikir olmaktan ziyade pragmatizmin Mısır siyasetinde şekil bulmuş halidir de diyebiliriz (Podeh ve Winckler, 2004: 25).

Nasır askeri darbe yolu ile iktidarı ele geçirdiği için özü itibari ile demokrasi kavramına uzak bir liderdir. Darbenin akabinde anayasayı askıya almış, siyasi partileri kaldırmış ve rakiplerini demir yumrukla ezmiştir (Gordon, 1992: 4). Onun rejimi otoriter bürokratik rejim olarak kodlanabilir. Nasır'ın rejimi başkanlık, ordu ve parti olmak üzere üçayağın üzerine oturmuştur. Bunlardan ordu ve muhaberat sürekli aktif ve zinde olduğu için rejimin en önemli temel ayağını da teşkil etmekteydi. Nitekim Nasır'dan sonra da Nasır'ın silah arkadaşlarından biri ve aynı zamanda Hür Subaylar Cemiyetinin bir ferdi olan Enver Sedat devlet başkanlığına getirilmiştir. Bu seçimde ordunun, muhaberatın ve devrim komuta konseyinin rolü oldukça etkili olmuştur (Podeh ve Winckler, 2004: 18). Nasır aynı zamanda ülkesinde yönetim anlamında her yetkinin tek sahibiydi. Devrim Komuta Konseyinin başkanı, içişleri bakanı, başbakan yardımcısı, başbakan ve cumhurbaşkanı, kısacası tüm yetkileri direk kendisine bağlamıştır. Aynı zamanda plebisitlerde seçilme oranı da %99.9 'dur (Vatikiotis, 1978: 189).

Nasır, Filistin konusunu Mısır'ın en önemli meselelerinden biri yaparak Arap halkları ve devletleri için milli bir mesele haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Arap Ligi'ni etkin bir şekilde kullanarak pan-Arabizmin ve Nasırizmin aracı haline dönüştürmüştür (Vatikiotis, 1978: 234). O, özellikle 1967 Savaşında Sovyetlerle askeri anlamda işbirliğine de gitmesine rağmen

diğer yandan Bağlantısızlar Hareketi'nin de başını çekerek Nehru, Tito, Sukarno ve Nkrumah ile birlikte Üçüncü Dünyada üçüncü bir yol metodunu da oluşturmaya gayret göstermiştir. Bu özelliği de onu üçüncü dünya ülkeleri nezdinde önemli bir lider figürü haline getirmiştir. Nasır'ın ünü sadece Arap sokağında değil aynı zamanda kolonyal dönem tecrübesi yaşamış üçüncü dünya ülkelerinde de yayılmıştır.

Pragmatik ve Otoriter

Nasır, kendisi bir diktatör olmasına rağmen monarşi karşıtı, aydınlanmacı, milliyetçi ve sosyalist bir çizginin savunucusu olmasından dolayı gerici olarak nitelendirdiği batı işbirlikçisi ve monarşi destekçisi fraksiyon, devlet ve gruplarla daima mücadele halinde olmuştur. Kuzey Yemen'de İmam Muhammed el Bedir'in monarşisine karşı cumhuriyet yanlısı gruplara destek vermiş ve Mısır kuvvetlerini 1963-1964 arası Yemen'de savaşmaları için bölgeye göndermiştir. Bu durum Nasır'ı Suudilerle karşı karşıya getirmiştir. Suudi Arabistan'da Nasirizm yanlısı subaylara destek vererek Suudi monarşisine karşı darbe planlatmıştır (Kechichian, 2008: 68 ve 113; Niblock, 2006: 42). Birkaç kez denenen darbe girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Nasır'ın fikirlerinin Suudi subaylar arasında da ne denli yaygın olduğu görülmüştür.

Aynı şekilde Nasır'ın popülaritesi Suriye'nin 1958 yılında Mısır ile Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmasını sağlamıştır. Ardından Irak'ta yine Nasır taraftarı subaylar Abdüsselam Arif liderliğinde darbe ile yönetimi ele geçirmişlerdir (Encyclopedia Britannica/Abd al Karim Qasim). Libya'da kendisini Nasır'ın takipçisi olarak addeden Albay Muammer Kaddafi darbeyle 1969 yılında yönetimi ele geçirerek monarşiye son vermiştir (Reich, 1990: 419-420). Bu durum ABD, Batı ve İsrail nezdinde Nasır'ın ne kadar tehlikeli bir oyuncu olduğunu gözler önüne sermiştir. İktidarı boyunca daima mücadele, savaş ve çatışmalarla geçiren Nasır 1970 yılında kalp krizi sonucunda vefat etmiştir. Arap âleminde milyonlar sokak ve caddeleri doldurarak Nasır'ın ardından yürümüşlerdir. Bugün dahi pek çok Arap ülkesinde Nasır'ın heykelleri ve anıtları bulunmakta, cadde ve sokaklarına Nasır'ın ismi verilmektedir. Nasır'dan sonra iktidara gelen yakın silah arkadaşı Enver Sedat ise Nasır'ın yolunu sürdürmemiş ve Mısır'ı Batı ekseninde konumlandırmaya çalışmıştır. Nasır'ın yolunun 1967 savaşı ile Mısır'ı yenilgi ve ekonomik anlamda çöküntüye soktuğunu düşünen yeni yönetim, İsrail ile de gerginliği uzatmayı anlamsız bulmuş ve 1978'de İsrail ile bilfiil diplomatik görüşmelere başlamıştır.

Nasır'ın temsil ettiği değerler formüle edilecek olursa başta pragmatizm çerçevesinde şekillenen siyasi kararlar olup, Arap milliyetçiliği, pan-Arabizm,

Arap sosyalizmi, Üçüncü Dünya ülkeleri ile farklı bir yol arayışı, fakat diğer yandan da Sovyet teknik desteğini ve sermayesini arkaya almak şeklinde özetlenebilir. Bunların yanında iyi bir hitap yeteneği, Filistin meselesini kitleleri mobilize etmek amacıyla kuvvetli biçimde kullanmak ve Arap'ın temel milli davası haline getirmek, kitlelere daima vaat ve sözler vererek onları heyecanlandırmak Nasırizm'in genel özelliklerindedir. Ancak Nasırizm hedeflerine ulaşamamıştır. Arap toplumları pan-Arabizm'i sağlayamamışlar, sosyalist düzene geçilememiş buna karşın ekonomik durumun kötüleşmesi, artan enflasyon ve işsizlik umutları iyice bitirmiştir. Enver Sedat da bu yüzden İntifah Politikası dediğimiz ihracata dayalı ekonomiye geçerek Mısır ekonomisini kapitalizme entegre etme yolunu seçmiştir. Nasırcılar ise yeni dönemde İslamcılarla anlaşacak olan Sedat tarafından sistem dışına itilmişlerdir.

Ayetullah Humeyni: İslam Devriminin Mimarı

Humeyni 24 Eylül 1902 tarihinde Humeyn kasabasında doğmuştur. Aslen Seyyit sülalesinden geldiklerine inanılmaktadır. Humeyni'nin dedesi Mirza Ahmet de 1892 yılında Kaçar Şahına yönelik molla sınıfının başını çektiği tütün isyanına katılan dini liderlerdendir. Ruhullah Musevi Humeyni daha beş yaşında iken babası bir toprak ağası tarafında öldürülmüştür. Yetim kalan Humeyni'nin çocukluk ve gençlik yılları Kaçar hanedanlığı döneminde geçer. Kaçarlar döneminde de ulema İran'da önemli bir güce ve konuma sahipti. Hatta ulemanın direnişi ile şekillenen Tütün isyanı Kaçar Şahına geri adım dahi attırmıştır. Humeyni erken yaşta halası ve annesini de kaybedince kimsesiz kalmış ve zor şartlar altında geçen bir gençlik dönemi olmuştur (Dilek, 2007: 51-52; Khamanei IR/ Imam Khomeini's Biography). Önce Arak şehrine ardından da 1922 yılında Kum kentine yerleşen Humeyni burada dini tahsil görmeye başlamış ve mollalık yolunda basamakları çıkmaya başlamıştır. Asıl adı Ruhullah Mustavafi olan Humeyni, 1930 yılında doğduğu kasabanın isminden esinlenerek Humeyni soyadını almıştır (Encyclopedia Britannica/ Imam Khomeini).

Humeyni'nin aktif siyasal muhalefet hayatına başlaması uluslararası literatürde 1962 olarak gösterilse de İran menşei kaynaklar bunu 1958 yılına kadar indirirler. Ancak Humeyni'nin siyasal anlamda perde önüne çıkması İran'ın büyük Ayetullahları olarak bilinen Ayetullah Burucerci ve Ayetullah Kaşani'nin ölümlerinden sonra boşalan alanın, Büyük Ayetullah mertebesine varmış olan Humeyni tarafından doldurulmasıyla (Fars Haber Ajansı, 04.06.2016; Khamanei IR/Imam Khomeini's Biography; Çandar, 1981: 38). 1960'lı yıllarda Şah'ın Ak Devrim programını başlatarak toprak reformunu

ilan etmesi, bu doğrultuda molla sınıfı ve feodal kesimin topraklarını kamu- laştırması, kadınlara siyasal haklar sağlaması gibi bir dizi reform hareketini başlatması ile birlikte molla sınıfının, kendi vakıf mallarının ve arazilerinin kamulaştırılmasına isyan bayrağı açması sonucunu doğurmuştur. Aslında Humeyni'nin 1963 yılında Ak Devrimin İslam'a uygun olmadığını ileri sü- rerek başlattığı isyanın temelinde bu nedenler yatmaktadır (Khamanei IR/ Imam Khomeini's Biography; Encyclopedia Britannica/ Ruhollah Khomeini).

İmam'ın Sürgün Dönemi

Humeyni özellikle verdiği vaazlar ve yaptığı konuşmalara net bir biçimde İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'yi hedef almış ve onu ABD-İsrail işbir- likçiliği ile suçlamıştır. Ayrıca bu dönemde Şah'ın Amerikalılarla olan yakın ilişkilerinden ötürü ülkedeki ABD'lilerin işledikleri suçlardan yargılanmaya- cklarını onaylayan yasanın da geçirilmesine karşı Humeyni eleştirilerinin dozunu iyiden iyiye artıracaktır (Çandar, 1981: 38-39). Bu durum monarşi re- jiminin tepkisini iyice çekecek ve 1963'te Humeyni tutuklanarak ev hapsine konulacaktır. Sekiz ay kadar süren ev hapsinden sonra özellikle mollalar ve dinci kesimden gelen baskı neticesinde Humeyni 1964 yılının Kasım ayın- da yurtdışına sürgüne gönderilecektir. Humeyni'nin ilk durağı Türkiye'nin Bursa ili olacak ve burada bir yıl kadar ikamet edecektir. Ardından tam 13 yıl sürgün hayatı yaşayacağı Irak'ın Necef kentine gidecektir (Khamanei IR/ Imam Khomeini's Biography; Encyclopedia Britannica/Ruhollah Khomeini).

Şii İslam dünyası için de önemli bir konuma sahip olan Necef'te İslam Devrimine giden yoldaki en önemli teorilerini öğrencilerine verdiği dersler sırasında burada geliştirecektir. Velayet-i Fakih teorisi geliştiren Humeyni bu yolla İslami rejimin de temellerini atmış oluyordu. Bu teoriye göre Ayetul- lah Humeyni'nin temsil edeceği dini liderlik makamı kayıp 12. İmam Mehdi tekrardan ortaya çıkıncaya kadar din ve dünya işlerinin yeryüzündeki vekil düzenleyicisi ve İslam toplumunun mehdinin yetkilerini o gelinceye kadar devralmış önderi konumunda olacaktır. Humeyni devrimden sonra kuracağı sistemin temellerini bu şekilde atmaya çalışmıştır. Ayrıca Hükümet-i İslam teorisini de burada geliştirerek devrimin teorik altyapısını şekillendirmeye ça- lışmıştır (Khamanei IR/Imam Khomeini's Biography; Abrahamian, 2008: 214).

13 yıl boyunca yaşadığı Irak'ın Necef kentini, Şah Muhammed Rıza'nın Irak'taki Baas rejimine baskıda bulunmasının ardından terk etmek zorun- da kalmıştır. Humeyni'nin son rotası Fransa'nın Neauphle le Chateau ken- ti olmuştur (Encyclopedia Britannica/ Ruhollah Khomeini). 1978'de geldiği Fransa'da bir yıl boyunca sürgünde kalacak ve ardından vuku bulan devrimin

başına geçmek için İran'a geri dönecektir. Humeyni kitleleri harekete geçirmede kasetlerin etkisinden yararlanmıştı (Encyclopedia Britannica/ Ruhollah Khomeini). Nasır nasıl radyo gücünü kullandıysa Humeyni de teyp ve kaset ikilisinin toplumun geneline hitap etmedeki gücünü keşfetmiştir. Özellikle öğrencileri ve dinci üniversite gençliği tarafından vaazları ve mesajları devrime giden süreçte elden ele dağıtılmıştır.

İran'da yeni atanan hükümetin de gittikçe artan sokak gösterilerini engelleyememesi ve ordunun da müdahale etmede çekinceli davranıp bir bölümünün devrimci kitlelere katılmasıyla birlikte Şahlık rejiminin sürdürülebilme imkânı kalmamıştır. 16 Ocak 1979'da son Şah Muhammed Rıza Pehlevi ülkeyi terk etmiş ve akabinde 1 Şubat'ta Ayetullah Humeyni büyük bir gövde gösterisi ile Tahran'a dönmüştür (BBC History/ Ayatollah Khomeini(1900-1989); Abrahamian, 2008: 211). Taraftarlarının kendisine İmam diye hitap ettiği Humeyni ülkeye döner dönmez velayeti-i fakih teorisini de uygulamaya geçirmek amacıyla 1 Nisan 1979 tarihinde referandumu halkın önüne götürerek İran İslam Cumhuriyetini resmen ilan etmiştir (Abrahamian, 2008: 213). 2500 yıllık monarşinin sona ererek Cumhuriyet rejimine geçilmesi bölgede ve dünya kamuoyunda büyük ses getirmiştir. Özellikle bu önemli devrimin ve değişikliğin bir din adamı tarafından yapılmış olması hala tartışma konusudur. Humeyni'nin başını çektiği hareketin genel özelliği İran'ın öz kültürel değerlerini İslam ile özdeşleştirmeleri ve hareketi aydın ve mollaların ortak bir direnç cephesi olarak inşa etmeleri olmuştur (Çandar, 1981: 41-44).

İran İslam Devrimi ve Molla Sınıfının İktidarı

Humeyni ve takipçileri denilince ABD emperyalizmi ve onun işbirlikçisi Şah'a karşı mücadele veren, İran'ın tam bağımsızlığını savunan ve ülkeyi yabancı boyunduruğundan kurtarmaya çalışan bir direniş cephesi akıllara gelmekteydi. Özellikle İran solu ile İslamcılar arasındaki benzerlik o kadar çok güçlüydü ki neredeyse sloganlar dahi aynıydı. İslamcılar ve sol gruplar aynı siyasal dili konuşuyor, emperyalizm, özgürlük, mücadele, ABD karşıtlığı gibi kavramlar her iki tarafında üzerinde mutabık kaldığı ve başvurduğu kavramlar olarak biliniyordu. Bu yüzden halk sol ile İslamcılar arasında ayırım yapmıyor ve geleneksel değerleri de bünyesinde barındıran İslamcılar daha kendilerine yakın buluyorlardı (Yanardağ, 21.06.2003). Humeyni de bunu bir avantaj olarak görmüş ve hareketinin menfaatine kullanmıştır. İslamcı ideoloji solun etki alanına giren gecekonducuları ve köyden kente yeni göç etmiş kitleleri de etkilemeye başladı. Bunu yaparken de solun sembol, simge ve söylemlerini kullanmaktan kaçınmadı.

Humeyni, molla sınıfının temsilcisi olarak İran tarihinde ilk defa Safevilerden beridir devam eden monarşi ve din adamlarının yönetimde birlikte söz sahibi oluşu geleneğini yıkmış ve din adamları sınıfı monarşiyi hedefe alarak iktidara tamamen sahip olmuşlardır. (Yöneticiler ile ulema arasında her zaman ittifak olmamış. Örneğin Kaçarlar döneminde genelde çekişmişlerdir.) (Khamanei IR /Imam Khomeini's Biography). Humeyni devrimin ilk yıllarında özellikle İslam Cumhuriyetinin ilanı olan Nisan 1979 referandumu ile yeni anayasanın onaylandığı Aralık 1979 sürecinde daha demokratik bir tarz takınmış, özellikle diğer siyasal gruplarla, solcular ve ılımlı muhalif unsurlarla birlikte hareket eden bir profil çizmiştir.

Humeyni kafasında planladığı İslami rejimi süreç içerisinde yavaş yavaş hayata geçirmeyi planlamaktaydı. Önce, Aralık 1979'daki anayasa referandumuna sol gruplar, Halkın Mücahitleri, Halkın Fedailer ve Tudeh gibi gruplar karşı çıkmışlardır. Katılım düşse de İslamcılar referandumdan galip çıkmışlardır (Abrahamian, 2008: 220; AlJazeera Belgesel, 14.11.2017). Humeyni'nin İslami usul ve yasalara göre yasaklamalar yapmaya başlaması özellikle sol ve laik grupların tepkisini çekmeye başlamıştır. Bu sırada 4 Kasım 1979'da Humeyni'ye bağlı olduğunu bildiren İslamcı öğrenciler ABD Büyükelçiliğinin ajanlık faaliyeti yaptığını iddia ederek büyükelçiliği basmışlardır. Egemenlik ve diplomatik dokunulmazlık ilkelerinin çiğnendiği bu olay uluslararası bir kriz haline gelecektir (Abrahamian, 2008: 220; AlJazeera Belgesel, 14.11.2017; BBC History/Ayatollah Khomeini (1900-1989). Devrim sonrası İran'ının başbakanlığına bizzat Humeyni tarafından getirilen ve Şah döneminde ılımlı muhaliflerden olarak bilinen Mehdi Bezirgan krizi çözmek için uğraş verirken, Humeyni devrimci kitlenin ruhunu canlı tutmak adına büyükelçiliği basan öğrenci gruplarının yanında olduğunu beyan edecektir. Rehine krizi başbakan Bezirgan'ın istifası ile sonuçlanacaktır (Çandar, 1981: 101, 134).

Humeyni, Devrim sonrası kendisine ileride muhalefet edebilecek tüm unsurları teker teker ortadan kaldırmaya başlamıştır. 1980 yılının Eylül ayında Saddam Hüseyin hem Şah döneminin dağılan İran ordusunun durumunu fırsat bilip hem de Humeyni'nin tehlikeli İslamcı ideolojisinin yayılmasını engellemek amacıyla Körfez ülkeleri ve ABD'nin de desteğini alarak İran'a saldırmıştır. Ayetullah Humeyni ve yeni bir devrim sürecinden geçen İran kendisini savaşın ortasında bulmuştur. Humeyni bu süreçte geri adım atmayacak ve İran ordusu da hem devrimin hem de rejimin arkasında duracaktır (AlJazeera Belgesel, 14.11.2017). İran -Irak Savaşı sekiz yıl sürmüş ve üç yüz bin İranlının ölümü ile son bulmuştur. Savaşın başlarında Irak ilerleme kaydetmişse de 1982'den sonra İran savaşta üstünlüğü ele geçirmiştir (Khamanei IR/Imam Khomeini's Biography; Parsi, 20.07.2018). 1988 yılında Humeyni o

meşhur sözünü söyleyerek “Ateşkesi onaylamak bana bir bardak zehir içmek gibi geldi” diyecektir (Philipp, 20.08.2008).

Ayetullah Humeyni savaşı kendi adına da bir fırsata çevirebilmeyi bilmiş pragmatik liderlik özelliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Öncelikle devrimin devamı ile İran'ın ulusal çıkarlarını savaş ortamında özdeşleştirmiştir. Rejimin ve devrimin devamı, İran'ın Batı ve Körfez ülkeleri tarafından desteklenen Irak güçleri karşısında ayakta kalması ile benzer anlamlara gelmeye başlamıştı. Ayrıca Humeyni bu dönemde kendisine problem çıkartan bütün muhalif unsurlardan da kurtulmak için bulunmaz bir fırsat yakalamıştır. İlk önce halkın oyu ve Humeyni'nin de onayı ile Ocak 1980'de cumhurbaşkanı seçilen fakat daha sonra ters düştüğü Benisadr görevden azledilecektir. Benisadr, Humeyni'nin öğrencileri ve yakın ekibi olan Rafsancani, Beheşti ve Hamaney üçlüsü ile giriştiği güç mücadelesi, sonunda Tahran'dan kaçışı ile sonuçlanacaktır (Arjomand, 1988: 146). Çünkü Humeyni, İslamcılarının ve mollaların yanında yer almış ve ülkenin mollalar tarafından yönetilmesine mesafeli bakan İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Benisadr'i görevinden uzaklaştırmıştır.

Ayrıca Humeyni, ülkede gitgide baskısını artıran İslami rejime ses çıkartmaya kalkan sol grupları da hedef alacaktır. Ekim 1979'da New York Times gazetesine verdiği bir röportajında solcuları ABD'nin üretimi olmakla suçlamış, Şah dönemini geri getirme niyetleri olduğundan bahsetmiş, Siyonizme hizmet ettiklerini iddia ederek yıllarca Şah'a karşı birlikte hareket ettiği ve devrimi birlikte yaptığı kişileri hainlikle suçlayıvermiştir. Solcu grupları devrime hiçbir şekilde yardımcı olmamak, Şah'la kendilerinin mücadele ederken solcuların yurtdışında yaşadığını ve devrimden sonra dönerek halkın dökülen kanları üzerinden siyasi prim yapmaya çalışmakla suçlamıştır (Fallaci, 07.10.1979).

Humeyni'nin Devrim İhracı Politikası

Humeyni, İran İslam Devrimini canlı tutmak adına her yola başvurmuştur. Çünkü devrim Humeyni'nin yıllardır büyüttüğü çocuğu gibidir. İsyan bayrağını açtığı 1963 ayaklanmasından 1979'a kadar devrimin başarıya ulaşması için mücadele vermiş bir lider olarak, devrimden sonra da bunu kimseye kaptırmak istememekte ve ayakta tutabilmek için de her yola başvurmaktadır. Rejim ihracını devrimin devamlılığı için önemli görmüştür. Rejim ihracını da genelde Şii mezhebin Ortadoğu'daki hattı üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Her ne kadar İslam Devrimi ve İran'da yeni kurulan rejim İslam Cumhuriyeti olarak bilinse de özünde Şii devrimi ve Şii İslam Cumhuriyeti hüviyeti taşımaktaydı. Humeyni burada din adamlığının

coğrafyalar üzerindeki Şii hat nezdinde gücünü kullanacak ve Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan, Lübnan, Irak gibi Şii nüfuzun çoğunluk veya azınlık olarak var oldukları coğrafyalara rejimin ihracına çalışacaktır. Hatta rejim ihracının formülasyonu da Nisa Suresinin 100. Ayeti olarak gösterilecektir (Oxford Islamic Studies Online/ Khomeini, Ruhollah al-Musavi). İran İslam Devriminden ilham alan Ortadoğu'daki siyasallaşmış Şii gruplar özellikle İran-İrak savaşı sırasında kitlesel ya da silahlı eylemlere başvurmuşlardır. Humeyni'nin varlığı ve fikirleri bu yüzden başta Arap ülkeleri olmak üzere hep tehdit olarak görülmüştür.

Öncelikle Humeyni asırlardır monarşi ile yönetilen bir ülkeye İslami Cumhuriyet modelini getirmiştir. Bu, krallık ya da askeri diktatörlüklerle yönetilen diğer Ortadoğu ülkeleri için büyük bir tehdit olarak görülmekteydi. Devrimin ihracı demek, var olan düzenin ve özellikle petrol zengini monarşilerin sallanması demektir. Humeyni bu özelliği ile devrimci bir lider olmakla birlikte gelenekle antiemperyalizmi ve devrimciliği birbiriyle sentezlemiştir. Bu özellikleriyle radikal bir ideolojiyi özgün bir biçimde kurgulamayı başarmıştır. Kendisi dönemsel olarak farklı politikalar uygulamış, bazı sol gruplarla Şah döneminde işbirliğine gitmiş fakat eli kuvvetlendiğinde ise hepsini devreden çıkartmıştır. Bu özellikleri ile de idealist değil pragmatik bir lider olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat idealist olduğu yönleri de özellikle dış politika alanında mevcuttur. Devrimi ihraç etmek, Arap ülkelerindeki Şii grupları örgütlemek ve gerekirse ayaklanmalarını sağlamak gibi pek çok idealist politikayı da hayata geçirmeye çabalamıştır. Kudüs ve Filistin meselesini İran'ın dış politikadaki en önemli gündem maddelerinden biri yapıvermiştir (Bengio ve Litvak, 2011: 185, 205, 209). Hatta kendisine bağlı İslami Cihad isimli bir örgütü de Filistin'de kurdu muştur. Bununla paralel olarak da Lübnan'da Hizbullah'ın kurulmasını sağlamış ve direniş eksenini idealist fikirleri çerçevesinde örgütlemiştir (Çağılıcı, 20.12.2017).

Humeyni ile birlikte dini bir aktörün toplumsal dinamikleri, sosyo-kültürel ve ekonomik şartları iyi bir şekilde okuyarak başlattığı muhalefet hareketinin yaklaşık yirmi yıl içerisinde rejimi değiştirebilecek ve akabinde tüm Ortadoğu coğrafyasını etkileyebilecek bir değişimi beraberinde getirdiğini görüyoruz. Günümüzde dahi Ortadoğu'da yaşanan gerilimin ana sebeplerinden birisi İran'daki İslami rejimin varlığı olarak kabul edilmektedir. Suudi - İran gerginliğinin temel nedeni İslami rejimin gerek Körfez'de gerekse tüm Ortadoğu'da yayılcı siyaseti olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda İslam Devriminin bölgede Hizbullah, İslami Cihat, Irak ve Körfez'de irili ufaklı pek çok Şii silahlı örgütün ortaya çıkmasına neden olduğu iddia edilmekte ve bölgedeki terörizm faaliyetlerinden de sorumlu tutulmaktadır. Ancak Ayetullah Humeyni'nin en

önemli belirgin özelliği bir din âlimi iken molla sınıfını politikleştirebilmiş olması, ardından bunu şiddetli bir muhalefet hareketine transforme edebilmesi, ardından da 21. yy'ın en önemli halk devrimlerinden birine ilham vermiş olması ve liderlik etmesidir. Fakat Humeyni totaliter bir rejim kurgulamış ve Devrimden sonra, önce ılımlıları ardından sert muhaliflerini etkisiz hale getirmiştir. Totaliter rejimin gereği olarak toplumu kendi siyasal-dini sisteminin kuralları ve prensipleri üzerinden sil baştan şekillendirmeye ve dizayn etmeye çabalamıştır. Bunun için tüm propaganda yöntemlerini kullanmaktan kaçınmamıştır. Bu da onu uluslararası literatürde yer yer dini diktatör tanımlaması ile karşı karşıya bırakmıştır.

Sonuç

Her iki lider örneği otoriter liderler kategorisine girmekle birlikte Nasır seküler otoriter lider örneğini temsil ederken, Humeyni ise dini otoriter lider modelini temsil etmektedir. Bunun yanında Humeyni, devrimden sonra gerçekleştirmeye çalıştığı toplumu dönüştürme siyasetinden ötürü totaliter lider özelliğini de gösteriyor diyebiliriz. Devrimden sonra İran halkı pek çok yasaklama ile karşılaşmış, kadınlar yeni bir giyim koduna tabi tutulmuş, laik monarşi dönemindeki pek çok serbestlik ortadan kalkmıştır. Diğer taraftan her iki lider de ideolojiktir. Hatta Nasır birden fazla ideolojinin karmasını temsil eder niteliktedir. Arap milliyetçiliği, sosyalizm ile yoğrularak pan-Arabizm ile harmanlanmış ve Nasır da bu karma ideolojinin en önde gelen bayraktarlığını yapmıştır. Humeyni ise Şii İslam'ı ideolojik bir formatabüründürerek monarşiye karşı İran muhalefetini, bu ideolojinin gerekleri doğrultusunda örgütlemeye çabalamıştır. Her iki lider de ideolojilerini ihraç etme politikası gütmüşlerdir. Nasır bu konuda kısmen de olsa başarılı olmuştur. Suriye, Irak, Libya, gibi ülkelerde Nasırizm güç kazanmış ve darbeler yolu ile iktidara da gelmiştir. Hatta 1958'de Suriye ve Mısır arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuş ve iki ülke birleşerek pan-Arabizm'in tatbiki yolunda önemli bir adım atmışlardır (Vatikiotis, 1978: 234). Her ne kadar bu deneyim üç yıldan kısa bir sürede sonlansa da Nasırizm, Arap Birliği hayalini somut adımlarla gerçekleştirme yolunda önemli bir mesafe kaydetmiştir.

Nasır'ın bölgede yükselişi ABD, İsrail, İngiltere, Suudi Arabistan ve diğer Arap monarşileri tarafından endişeyle izlenmiş ve önemli bir tehdit olarak görülmüştür. Diğer taraftan Humeyni de gerçekleştirdiği İslam Devriminden sonra bu devrimi bölgeye ihraç etme çabalarına girişmiştir. Özellikle Şii Arap nüfusunun yoğun olduğu Körfez ülkeleri, Lübnan ve Irak gibi ülkelerde Şiiileri politik anlamda bilinçlendirerek örgütlemeye çalışmıştır. Suudi Arabistan'da

1979'da devrimden sonra çıkan Şii isyanı, Suudi rejimini endişelendirmiştir (Kostiner, 1987: 179). Bunun üzerine Körfez ülkeleri Irak'ı İran'la savaşması için desteklemiştir. 1980-1988 yılları arasında süren İran-İrak savaşı İran'daki İslami rejimin zayıflaması ve İran'ın rejim ihracını durdurması konusunda önemli ölçüde etkili olmuştur. Fakat buna rağmen Lübnan'da Hizbullah'ın yükselişi önlenememiştir.

Nasır'ın sosyalizm soslu Arap milliyetçiliği rejimi 1970'de ölümünden sonra son bulmuştur. Ardılı ve yakın arkadaşı olan Enver Sedat pan-Arapçı politikaları terk ederek daha ziyade, yalnızca Mısır eksenli siyaset gütmeyi tercih etmiştir. Ancak Humeyni'nin 1989'da ölümünden sonra da İran'ın devrimci İslam ideolojisi varlığını devam ettirmiştir. Günümüze kadar da sürmekte ve bölgede İran'ın yayılmacı amaçları bu ideoloji üzerinden yürümektedir. Günümüzde bahse konu ideoloji hem Lübnan'da ve Suriye'de Hizbullah'ı hem Yemen'de Husileri hem de Irak'ta ise Haşdi Şaabi'yi kontrol etmekte ve İran'ın yayılmacı çıkarlarına hizmet etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Humeyni temsil ettiği liderliğin ve ideolojinin, kalıcılık açısından daha başarılı olduğu söylenebilir. Her iki lider de kuvvetli hitabet sanatına sahiptirler. Nasır konuşmaları ile milyonları coşturmuş ve bunda da mitinglerden ziyade, tüm halka ulaşmasına yardımcı olan radyo ile yapmıştır. Yine Humeyni de konuşmalarının yer aldığı kasetler yoluyla milyonları bulan taraftarlarına ulaşmıştır.

Her iki liderin de hitabetinde kitleleri büyüleyen bir tarafın olduğu söylenebilir. Nasır'ın pek çok açıdan saf bir idealizme inandığı iddia edilebilir. Pan-Arabizm ve Arap sosyalizmini Arap dünyasında yaymaya özen göstermiş ve bunu gerçekleştirebilmek için 1967'de İsrail ile savaşmıştır. Çünkü Filistin'in kurtuluşu bu yolda en önemli adım olarak görülmüştür. Nasır ölünceye kadar da bu görüşünden vazgeçmemiştir. Devrimci bir subay olarak girdiği Mısır siyasetinden ölümü ile birlikte yine devrimci bir lider olarak veda etmiştir. Fakat Humeyni'nin devrimden (1979) önce tanımladığı İslamcı idealizmi diğer muhalif grupları ve monarşiye karşı gelen tüm fraksiyonlara demokrasi vaat eden bir anlayışa ve kapsayıcılığa sahip olmasına rağmen, devrimin gerçekleşmesinden sonra tüm muhalifleri tutuklama, soruşturma, baskı yollarıyla saf dışı bırakmıştır. Devrim kısa süre içinde devrimi gerçekleştiren grupların kendi iç çatışmalarına maruz kalmıştır. Humeyni devrimden birkaç yıl sonra idealist tavrından vazgeçecek ve realist kararlar alarak devrimi tamamen molla sınıfının kontrolü altında tutulmasını sağlayacaktır. Özellikle sol gruplar ve Marksist İslamcılar, Humeyni'nin bu realist politikalarının kurbanı olacaklardır (Yanardağ, 21.06.2003).

Nasır askeri darbe yolu ile iktidara gelmiş olup demokrasiyi de direk asıya almıştır. Hâlbuki Mısır'da monarşi döneminde meşrutiyet rejimi vardır ve parlamentoda çeşitli partiler demokratik yollarla seçiliyorlardı. Nasır tüm siyasal partileri ve parlamentoyu fesh ederek tam bir dikta rejimi kurmuştur (Gordon, 1992: 4). Humeyni ise halk devrimi sonucunda iktidara gelmiştir. Halk kitleleri Şah'a karşı ayaklanmışlar ve uzun mücadeleler sonucu Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Yine halk kitleleri Humeyni'nin Fransa'dan Tahran'a dönüşünü coşku içerisinde karşılamıştır. Fakat her ne kadar Nasır darbe ile iktidara gelmiş olsa da Mısır'da ve tüm Arap âleminde Nasır'a yönelik kitlesel bir sevginin olduğunu söylemek de doğru olacaktır.

Dış politikada ise Nasır her ne kadar Bağlantısızlar Hareketinin kurucuları arasında yer alsın ve Soğuk Savaşta üçüncü bir yol inşa ederek az gelişmiş ülkelere önderlik etmeye çabalasa da Sovyetler Birliği ile yakın temas içerisinde olmuştur. Özellikle ülke içi yatırımlarda ve askeri lojistik destek konularında SSCB'den finansal kaynak almıştır (Vatikiotis, 1978: 244). Ancak Humeyni ne ABD ne de SSCB ile yakınlaşma siyaseti gütmemiş ve ikisine karşı da mesafeli olmuştur (Sciolino, 05.10.1988). İran, özellikle Rehine Krizi sonrası dönemde uluslararası arenada bir terör devleti olarak görülmeye başlanmış ve iyice yalnızlaşmıştır. Nasır'ın siyasal etkisi Arap milliyetçisi rejimlerin çökmesi ve Mısır'ın ABD yanlısı politikalar takip etmesi ile gücünü yitirmiştir. Şimdilerde ise Arap sokağında sadece bir efsane olarak bilinmektedir. Humeyni'nin siyasal etkisi ise halen İran'daki mevcut rejimle birlikte sürmekte ve hatta ülke dışında da İran ile bağlantılı olan tüm siyasi gruplar tarafından benimsenmeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Abrahamian, E . (2008). *Modern İran Tarihi*, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ajami, F. (1981). *The Arab predicament: Arab political thought and practice since 1967*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arjomand, S.A. (1988). *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. New York: Oxford University Press.
- "Abd al-Karīm Qāsım", *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Abd-al-Karim-Qasim>
- "Ayatollah Khomeini (1900-1989)". *BBC History*.
http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/khomeini_ayatollah.shtml
- Bengio, O. ve Litvak, M. (Ed). (2011). *The Sunna and Shi'a in history : division and ecumenism in the Muslim Middle East*. New York, N.Y. : Palgrave Macmillan.

- Çandar, C.(1981). *Dünden Yanna İran*. İstanbul: Yalçın Yayınları.
- Çağılıcı, İ. (2018).“Pan-Arabizm uğruna: Cemal Abdünnasır”. *Mecra*. 4 Mayıs 2018.
<https://www.gzt.com/mecra/cemal-abdunnasir-3116574>
- Çelik, H.(2018), “The Role of Non-Governmental Organizations in Turkish Foreign Policy Decision Making”, *Social Sciences Studies Journal*, 4 (15), ss. 1030-1035.
- Dilek, K.(2007). “İran’da meşrutiyet hareketi ve dönemin siyasi gelişmeleri”, *Akademik Orta Doğu*, 2 (1), ss. 50-68.
- Fallaci, O. (1979). “An Interview with Khomeini”. *The New York Times*. 7 Ekim 1979.
<https://www.nytimes.com/1979/10/07/archives/an-interview-with-khomeini.html>
- Gordon, J. (1992). *Nasser’s Blessed Movement*. New York: Oxford University Press.
“Imam Khomeini’s Biography”, *Khamanei IR*.
<http://english.khamenei.ir/news/2116/Imam-Khomeini-s-Biography>
- “I Know Khomeini”.(2017). AlJazeera Belgesel. 14 Kasım 2017.
<https://www.aljazeera.com/programmes/specialseries/2017/11/knew-khomeini-171113131825740.html>
- Kechichian, J.A. (2008). *Faysal : Saudi Arabia’s King for all seasons*. Gainesville, FL : University Press of Florida.
“Khomeini, Ruhollah al-Musavi”.*Oxford Islamic Studies Online*.
<http://www.oxfordislamicstudies.com/print/opr/t236/e0457>
- Kostiner, J. (1987). “Shi’i Unrest in the Gulf,” in Shi’ism, Resistance, and Revolution. Martin Kramer (Ed.). Boulder, Colorado: Westview Press.
- Krasno, J. (2015). “Laying out the Conceptual Framework”. *Personality, Political Leadership, and Decision Making: A Global Perspective* içerisinde, Jean Krasno and Sean LaPides (Ed.). Santa Barbara, California: ABC-CLIO, LLC.
- “Nasser resigns: crowds in Cairo weep”.(2001). *The Telegraph*, 26 Ekim 2001.
- Neck, L. (2008). *The New Foreign Policy: Power Sekking in a Globalized Era*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Niblock, T. (2006). *Saudi Arabia: power, legitimacy and survival*. London: Routledge, Taylor and Francis.
- Parsi, T. (2018). “Why Trump’s Hawks Back the MEK Terrorist Cult”, *The New York Review of Books* (NYBooks), 20 Temmuz 2018.
<https://www.nybooks.com/daily/2018/07/20/why-trumps-hawks-back-the-mek-terrorist-cult/>
- Philipp, P. (2008). “ Tahrân-Bağdat hattında silahların sustuğu gün”. *Deutsche Welle*. 20 Ağustos 2008.
<https://www.dw.com/tr/tahrân-ba%C4%9Fdat-hatt%C4%B1nda-silahlar%C4%B1n-sustu%C4%9Fu-g%C3%BCn/a-3578230>
- Podeh, E. ve Winckler, O.(2004). *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*. Gainesville: University Press of Florida.
- Reich, B. (Ed.). (1990). *Political Leaders of the Contemporary Middle East and North Africa*. New York: Greenwood Press.

"Ruhollah Khomeini", *Encyclopedia Britannica*.

<https://www.britannica.com/biography/Ruhollah-Khomeini>

Sciolino, E. (1988). "Iran Will Not Rely On U.S. or Soviets, Khomeini Declares". *The New York Times*. 5 Ekim 1988.

<https://www.nytimes.com/1988/10/05/world/iran-will-not-rely-on-us-or-soviets-khomeini-declares.html>

Scaddan, C, Szudek, M ve Jean Krasno. (2015). "Saddam Hussein: Violence and Terror". *Personality, Political Leadership, and Decision Making: A Global Perspective* içerisinde. Jean Krasno and Sean LaPides (Ed.). Santa Barbara, California: ABC-CLIO, LLC.

Tınas, M. (2019a) "Suriye'de Devlet ve 2011 Sonrası Otoriterliğin Direnci". *Doğu Akdeniz'den Basra'ya Krizler ve Düzen* içerisinde Murat Tınas and Buğra Sarı (Ed.). Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2019, ss. 137-148.

Tınas, M. (2019b) "Devlet" *Orta Doğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler*, Mehmet Şahin (Ed.). Ankara: Kopernik Yayınları, 2019, ss. 239-270.

"Türkiye medyasında İmam Humeyni". (2016). *Fars Haber Ajansı*, 4 Haziran 2016.

<http://tr.farsnews.com/13950315000527>

Vatikiotis, P.J. (1978). *Nasser and His Generation*. London: Croom Helm.

Yanardağ, M. (2003). "İran Tarihinden Siyaset Dersleri". *Bianet*. 21 Haziran 2003.

<https://m.bianet.org/bianet/siyaset/20308-iran-tarihinden-siyaset-dersleri>